

ΑΓΩΝ

A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae
Studiosorum Philologiae Classicae
XII. országos konferenciáján elhangzott előadások

Szeged, 2018. május 24.

Szerkesztette:
Kovács István

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány „Az Oktatási Hivatal által nyilvántartott szakkollégiumok támogatása”
című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-17-0025) valósult meg.

A kötet a *Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizáncan innen és túl*
című NKFI NN 124539 pályázat támogatásával jött létre.

ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2018

Felelős kiadó: Dr. Horváth László,
az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója

Copyright © A szerzők, Eötvös Collegium, 2018

Minden jog fenntartva!

ISBN 978-615-5897-04-7

A nyomdai munkákat a Pátria Nyomda Zrt. végezte
1117 Budapest, Hunyadi János út 7.
Felelős vezető: Simon László

Tartalomjegyzék

SZIGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
OFFICINA FÖRSTERIANA

CSAPÓ Fanni	
Hiteles képi tudósítás Buda 1541-es ostromáról?	9
KAPI Péter	
Megjegyzések Pomponius Mela druida és kelta túlvilágképéhez	28
MAJOROS Máté	
„Előjáték a Szigeti veszedelemhez” avagy az 1556-os magyar- országi hadjárat és annak körülményei Wolfgang Lazius művében	39
ORMOS Bálint	
„Ezt a Gyönyör tervezte veled...” A római villa művelődés- történeti jelentősége Publius Papinius Statius költészetében	60
PESTI Gábor	
A budai polgárok összeesküvése a Verancsics-hagyaték tükrében	79
ZAKAR Borbála	
Állatmotívumok daldisi Artemidóros Álmoskönyvében	89

EÖTVÖS COLLEGIUM
OFFICINA DE IOANNE BOLLÓK NOMINATA

HORVÁTH Janka Júlia

Két szónoki beszéd Tacitus *Annales*ében –

Hortalus és Tiberius a senatusban 111

KERESZTÉNY Júlia

A mitológia használata Lukianos *Igaz történet* című művében 123

KOVÁCS Dominika

A legenda keletkezése, változatai: Szent Elek legendájának
eredeti története 132

MOLNÁR Zalán

Aristotelés előtti logika, mint logikai gyakorlat a szónoki
beszédekben 140

KOVÁCS Dominika

A legenda keletkezése, változatai: Szent Elek legendájának eredeti története*

A Szent Elek életét elbeszélő legenda a középkor egyik legismertebb, többek között latin és ófrancia nyelvű verses alkotásokban is megörökített története volt. A latin és ófrancia nyelvű forrásokban megismert történet több korábbi változathoz formálódott hosszú évszázadok során többé-kevésbé egységes elbeszéléssé. Tanulmányomban a korábbi legendaváltozatok motívumainak vándorlását, alakulását vizsgálom.

A Kr. u. V. század első felében élt a mezopotámiai Edesszában egy szegény férfi, aki jámborságáról, hitéről, jóságáról volt ismert az emberek körében (STOREY 1968, 18-19). Naponta koldult, alalmazását azonban mindig szétosztotta a templomban lévő szegények között. Senki nem tudta, ki ő valójában, honnan érkezett,

* A közlemény a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, NN 124539 sz. *Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizánc innen és túl* című pályázatának támogatásával készült.

kivéve a templom sekrestyését, aki ismerte az idegen életének történetét: Konstantinápolyban született, egyedüli fiúként gazdag, nemesi családban. A szülők szerették volna, ha fiúk megnősül, ám ő a kitűzött nap éjszakáján elmenekült otthonról, s egészen Edesszáig jutott, ahol azután koldusként élt, anélkül, hogy bárki felismerte volna. Édesapja elküldte a szolgáit, hogy keressék meg a fiát, akik még Edesszába is eljutottak, s noha találkoztak az ifjúval, nem ismerték fel őt. Egy nap azonban az ifjú váratlanul megbetegedett, és a templomszolga hiába ápolta, meghalt. Halálát követően testét közös sírba helyezték. A sekrestyés, aki tudta, hogy a férfi Isten embere, felkereste a püspököt, Rabulát, akinek elmondta a róla tudott titkokat. A templomszolga ezután kérte előjáróját, hogy ne hagyja a szent ember maradványait közös sírban heverni. A püspök igyekezett a kérést teljesíteni, de a felnyitott sírgödörben csupán egy köpenyt találtak, a férfi teste csodálatos módon eltűnt.

A történet igen gyorsan elterjedt szír nyelven Edesszában és környékén *Mar Riscia* címmel, aminek jelentése: *Isten Embere*. Említésre méltó a legenda ezen változatában szereplő, az V. század közepén püspökként és egyházi íróként tevékenykedő Rabula alakja, aki a feltételezések szerint maga jegyezte le elsőként a történetet. Mivel Rabula 412 és 435 között viselte a püspöki címet, valószínűsíthető, hogy az eredeti történet 450 és 475 között keletkezhetett (STOREY 1968, 19).

A legendának összesen nyolc szír nyelvű változata maradt fenn különböző kéziratokban (RÖSLER 1933, 508). A kéziratok közül hat a British Museumban, kettő a párizsi Bibliothèque Nationale-ban található (AMIAUD 1889, 1). A szövegeket tartalmuk szerint két csoportra oszthatjuk. Az első csoportba tartozó elbeszélések közvetlenül a szent élete után keletkezhetnek a Kr. u. V. század végén – VI. század elején. Ezekben a szövegváltozatokban a történet egyszerűsége dominál: a szent halála még Edesszában bekövetkezik, és akárcsak Krisztusé, az ő teste is eltűnik a közös sírból. A fentiekben összefoglalt történet feltehetőleg a legkorábbi szír változat, és

a British Museum ms. add. 17177 jelzetű kódexe őrizte meg (RÖSLER 1933, 508). A történet szerkezetét tekintve egyszerűbb, mint a későbbi, de továbbra is az első csoporthoz tartozó szövegváltozatok. Ez alapján is feltételezhető, hogy az említett szövegváltozat a legkorábbi kéziratok egyikének lehet a másolata, amelyek nem sokkal a szent halála után készülhettek.

A második csoporthoz tartozó négy kézirat a IX. és XIII. század közepe táján keletkezett, amelyek – hasonlóan a görög–latin legendaváltozatokhoz – a történet bővülését mutatják (AMIAUD 1889, 50). Miután az ifjú szentsége kiderül, elmenekül Edesszából, és a szelek szeszélye folytán szülőföldjére kerül vissza, ahol szüleinél kér menedéket, anélkül, hogy felfedné kilétét, azok pedig nem ismerik fel őt. 17 év elteltével megbetegszik. Ekkor papiruszt és íróeszközt kér, hogy megörökíthesse élete történetét. Mindeközben a templomban égi szózat hallatszik, ami arra szólítja a hívőket, hogy keressék meg Isten emberét. Noha megtalálják a szentet, az addigra már halott. Szülei és jegyese eltemetik, ravatalánál pedig csodás dolgok történnek. Temetésének napját a görög katolikus egyház korábban február 17-én, ma március 17-én, a római katolikus egyház július 17-én ünnepli.

Mivel nem tudjuk biztosan, hogy a történet főhőse hol született, a fennmaradt legkorábbi szír töredékben szereplő C(a)poli(m) olvasatot többféleképpen is értelmezhetjük. Ha a szent (az Alexios név a szír változatokban még nem szerepel) Rómában született, akkor az olvasat a római Capitoliumra utalhat, ha azonban Róma alatt az „új Rómát” értjük – ahogy Christopher Storey feltételezi –, akkor a töredék helyes értelmezése Constantinopolis vagyis Konsztantinápoly (STOREY 1968, 19).

Utóbbira magyarázatul szolgál, hogy három-, négyszáz év elteltével a bizánci területeken is jól ismertté vált a történet, igaz, némiképp átalakult. Ez a későbbi legendaváltozat Kunyhós Szent János történetét dolgozza fel. Az előkelő római családból származó

Jánosnak tizenkét éves korában egy szerzetes beszélt az aszketikus életéről, ami az ifúnak igen megtetszett, és kérte a szerzetest, hogy következő eljövetelekor vigye őt magával. Jánost titokban el is vitte a remete, majd az ifjú maga is szerzetes lett. Szülei kerestették, de nem találták. Hét év elteltével egy égi hang megszólította, és figyelmeztette, hogy halála előtt fogadja a szülői áldást. Így visszatért az otthonába, ahol szülei nem ismerték fel őt, s a ház melletti kunyhóban szállásolták el, mivel anyja képtelen volt elviselni a koldus látványát. Innen ered a neve: kunyhós, görögül: χαλύθη János. Mielőtt meghalt, felfedte kilétét szüleinek, és megmutatta nekik áldozatkészségét, emberségét. Szülei a kunyhó helyén kápolnát építettek számára, az utókor pedig kultuszát mai napig őrzi és tiszteli (STOREY 1968, 20–21).

Ezen legendaváltozatoknak, vagyis a szír *Mar Riscia* és *Kunyhós Szent János* történetének keveredéséből jött létre a második csoporthoz tartozó görög nyelvű változat, *Szent Elek legendája*, amely a szentet már néven nevezi. A különféle regényelemekkel kiegészült görög változat, amelyet Keresztény Júlia vizsgált és fordított magyarra, feltehetően a X. században keletkezett (KERESZTÉNY 2016, 173–186). Ebben a szövegvariánsban a történet nemcsak kibővül, de szerkezetében is átalakul. Eleken kívül a szülőknak is nevet ad a történet írója: az apát Euphémianosnak, az anyát Aglaisnek nevezi el. A legendának ebben a változatában Elek/Alexios feleségül veszi a szülei által választott menyasszonyt, ám a nászéjszakán elbúcsúzik tőle és elhagyja az atyai házat. Indulása előtt a „nászéjszakán” ugyanakkor titkokat oszt meg az ifjú arával (a szűzies, tiszta életéről beszél, ahogy ezt a francia és a latin verses változat sejteti), végül övét, kendőjét és gyűrűjét búcsúajándékkul nyújtja át a fiatalasszonynak, amely tárgyak a görög szövegváltozatban a történet végén az anagnórisis-t (ἀναγνώρισις), vagyis a „felismerést” szolgálják. Elek ezután elhajózik Rómából. Edesszába érkezve abban a Szűz Mária-templomban talál szállást, ahol egy Jézus-képmást őriznek.

A képmás keletkezésével kapcsolatban különféle véleményekkel találkozhatunk a szakirodalomban. Egyes kutatók szerint Edessza egykori királyának, Abgarnak (vagy Abgarusnak) Jézus egy kendőt küldött, amelyen látható volt az arclenyomata (AMIAUD 1889, 50). Ezt a ma is tisztelt szent tárgyat Szent Mandylionnak nevezik, ami sokban emlékeztet Veronika kendőjére (PUSKÁS 2005, 50–51). A legenda datálásához a történetben szereplő császárok – Arcadius és Honorius – valamint egy Marcien nevű ismeretlen pápa említése szolgálhat még támpontul. Bizáncban valószínűleg egy másfajta szír változatra vártak, amiben Marcien nevét felváltotta Innocent, aki Theodosius császár idején volt pápa. Ez a változat csak a X. század végére terjedt el nyugaton (STOREY 1968, 21).

A legenda később a latin nyelvű változatoknak köszönhetően vált egyre ismertebbé és népszerűbbé. A főként a X. század után keletkezett latin (és görög) szövegváltozatok nagy valószínűséggel görög forrásokból táplálkoznak. Ennek bizonyítéka lehet a szereplők görög neve (kivéve Alexios feleségét, aki legelőször a latin nyelvű legendákban kap nevet), valamint az a tény, hogy Alexios legendája és kultusza egészen a X. századig ismeretlen volt Rómában. Görög forrásokra utal emellett az is, hogy a szentképek tisztelete a görög rituáléban kap igazán nagy szerepet, valamint az, hogy egyes görög, latin és később újlatin nyelven írott legendaváltozatok Alexios halálát nagypéntekre teszik, ami közelebb esik a szent görög katolikus egyházban elfogadott ünnepnapjához (március 17.), mint a római katolikus egyház által meghatározott dátumhoz (július 17.) (KERESZTÉNY 2016, 179).

A latin nyelvű szöveg terjedését feltételezhetően 977-ben Sergius de Damas érseknek (STOREY 1968, 22) köszönhetjük, akinek politikai okok miatt kellett menekülnie, és néhány görög szerzetessel együtt a Rómában lévő Aventinus dombon felépített Szent Bonifác templomban lelt menedéket, ahol rátalált Szent Elek legendájának elbeszélésére, amit ők maguk ugyan jól ismertek, a rómaiak számára

azonban még ismeretlen volt. Az érsek parancsba adta, hogy a történetet latin nyelven terjesszék, és meghagyta, hogy a szent maradványait a Szent Bonifác templomba helyezték végső nyugalomra. A megújult latin változat éppoly népszerű lett nyugaton, mint a görög és szír változatok keleten.

A legismertebb latin szövegvariánst az *Acta Sanctorum* őrizte meg, amely valószínűleg egy IX. századi kézirat alapján készülhetett (ILLÉS 1913, 21). A latin változatok közül a leghíresebb a *Legenda Aurea*-ban, Jacobus de Voragine XIII. századi szentélet gyűjteményében olvasható. A latin nyelvű Elek-legendák közül fontos még kiemelni az ún. „müncheni” változatot. A két változat a történet szempontjából megegyezik, leginkább nézőpontjuk az, amely megkülönbözteti őket egymástól. Az itt lévő történetnek fontos új mozzanata a szereplők nevének etimológiája, amely először a latin nyelvű szövegben jelenik meg. A *Legenda Aurea* elsősorban az egyházi személyek méltóságát, az egyház mindenhatóságát hangsúlyozza s a szent aszketizmusát állítja az elbeszélés középpontjába. A müncheni szöveg az érzelmesebb jelenetekre irányítja a figyelmet, azokat dolgozza ki nagy gonddal: a feleség bánatát és érzelemmel teli kapcsolatát férjével. Mikor Elek visszatér a szülői házba, felesége, mivel nem ismeri fel, épp Eleket faggatja férje hollétéről. Egyedül a feleség az, aki el tudja venni Alexios kezéből az írást, ami sem a szülőknek, sem az egyházi embereknek nem sikerült. Halála után a feleséget a szent mellé temetik el, s amikor behelyezik holttestét a közös sírba a férfi csontjai odébb húzódnak, hogy helyet adjanak a szeretett társ maradványainak tanúsítva ezzel, hogy milyen erős lelki kapcsolat volt kettőjük között annak ellenére, hogy mindvégig szűzen éltek a házasságban. Fennmaradt ugyanakkor Szent Elek életéről egy korai, latin nyelvű verses változat is *Pater deus ingenite* kezdettel, amely ugyanazt a versformát követi, mint az ófrancia *Vie de Saint Alexis*. A latin vers három kódexben maradt fenn, többek között a Pal. lat. 828-as jelzetű vatikáni kéziratban.

Mivel a középkorban igen nagy népszerűség övezte Szent Elek legendáját Európa-szerte, nem meglepő, hogy francia, provanszál, olasz, spanyol, portugál, német, angol, orosz és ónorrvég nyelvre is lefordították. Mindemellett ismeretes még arab és etióp szövegváltozata is (STOREY 1968, 22).

Az évek során sokat módosult a történet, nemcsak tartalmilag, de formailag is: a narráció leegyszerűsödött, a cselekmény ellenben kibővült, több párbeszéddel, himnusz betéttel, valamint csodás elemmel gazdagodott.

Ami a legenda magyar változatait illeti: e variánsokat a Peer-, Nádor-, Lobkowitz-, Kazinczy, Érdy-, és Tihanyi-kódexek őrizték meg. Valószínűsíthető, hogy a különféle fordítások mindegyike a *Legenda Aurea* 94. fejezete alapján készült. Eltérések ugyanakkor vannak a latin változathoz képest, hiszen például egyik fordításban sincs Elek jegyese névvel említve. A kódexek különböző évszámokra datálják a szent halálát: a Peer-kódex 338-ra, a Nádor-, Érdy-, Tihanyi-kódex 398-ra teszi, szemben a Kazinczy-, és Lobkowitz kéziratokkal, amelyek pontos dátumot nem említenek.

Szent Elek legendájának továbbélése még a XIX. és a XX. században is érzékelhető volt. Gaston Paris megemlíti, hogy a múlt század során Provanszában gyakori volt a mondás: „être derrière la porte comme saint Alexis”. Roumanille provanszál krónikájában is találunk utalást Szent Elek alakjára: „Quand il tonnera, allume une petite chandelle, et fourre-toi, si tu as peur, sous l’escalier, car saint Alexis y mourut.” A néhai Meunier kanonok pedig megemlékezik arról, hogy fiatalkorában Chaulgnes-ben (Nièvre megye), egy vándorszínházban hallott népi siratóéneket Szent Elekről, asszonáncos rímeléssel. 1920-ban Henri Ghéon a történet alapján komédiát szerzett *A szegény a lépcső alatt* címmel, ami később a költő Germain Nouveau és a misszionárius Charles de Foucauld neve alatt hagyományozódott (STOREY 1968, 21-22). Provanszál nyelven született egy komikus/burleszk változata is a legendának, amely 1938-ban jelent meg.

Jól látható tehát, hogy ezen legenda kapcsán sem beszélhetünk egy egyszerű, évszázadok során megszilárdult, változtatás nélkül hagyományozott történetről. A különféle szövegek hatottak egymásra, a történet hosszú vándorlása során formálódott, melynek feltárása kapcsán világossá vált számomra, hogy az alaptörténet Bizáncba érkezésekor gazdagodott görög szerelmi regénymotívumokkal, s az általam korábban vizsgált francia és latin verses változatok a bizánci-görög elbeszélés tematikáját követik. Valójában a regénymotívumok beillesztésének köszönhető egy olyan legendaváltozat létrejötte, amelyben nem a szent aszketikus életmódjának dicsőítése áll a középpontban: az elbeszélés célja láthatóan sokkal inkább a szórakoztatás, ami által Szent Elek története beilleszthető akár az udvari regények sorába is.

Bibliográfia

- KERESZTÉNY Júlia., „Szent Elek legendája”, *Antik Tanulmányok*, 60 (2016) 173-186.
- STOREY, Christopher, *La vie de saint Alexis. Texte du manuscrit de Hildesheim (L) publié avec une introduction historique et linguistique, un commentaire et un glossaire complet*, Genève, Droz (Textes littéraires français, 148), 1968.
- RÖSLER, Margarete, *Alexiusprobleme*, *Zeitschrift für romanische Philologie* 53, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1933, 508-528.
- PUSKÁS Bernadett, *A nem kézzel festett Krisztus-arc ábrázolások és a kárpáti régió középkori ikonfestészete*, Athanasia 20., Nyíregyháza, Szent Atanáz gör. kat. Hittudományi Főiskola, 2005, 49-59.
- ILLÉS Gyula, *Szent Elek legendáink és az Elek legenda forrásai*, Bp., Jakab M. H. Könyvnyomdája, 1913.
- AMIAUD, Arthur, *La légende syracque de Saint Alexis L’homme de Dieu*, Bibliothèque de l’École des Hautes Études, vol. LXXIX, É Bouillon, Paris, 1889.